

Соколёнок

4/2021

ИЮЛЬ – АВГУСТ

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

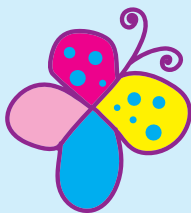

Олимпиадада
уьстюнлюк алгъан
дагъыстанлылагъа
макътав!

Яшланы Жалкъара якълав гюню!

Гъажимурат

Абдулмалик

Лейла

Умахан

Малика

Яшлары Халкыбыз Якълор Гюню

Бир Гюн Тюгюл!

Гиччи яшлагъа бизин гъар гюнюк къаравубуз тарыкъ! Гъар гюн аявлап, къоралап, асырап сююп билме тарыкъбыз!

Оъсе туруп олагъа бизин янашыв, тарбия тарыкъ. Гележек наслу уясында гьргенни, уьйренгенни озлени яшларына да шолай уьйретежек. Къурдашлыкъ, инаныв, таяныв ва бир-бирине табулув аглюню тамурларындан озеклене.

Ким экенибиз – тарихибиз, миллетибиз, уьмметибиз, бизин тюгенмеслик!

Олар чы гиччи яшлар!

Ач болгъан къозу, улакъ,
Ойнамайлар – гьремен.
Яшыл от юлкьдум, алып
Ашамагъа бермен.

Жюжеклер жав-жувуллай,
Шат этемен ем ташлап.
Текдюм гючюкге шорпа,
Олар чы гиччи яшлар!

Мишик бала сют иче,
Оьрдеклер юзме башлай,
Гегюрчюнлер, жымчыкълар,
Олар чы гиччи яшлар.

Айланадагъы яш-къуш
Жан-жанывар – къурдашлар
Бир-биринден къувана
Олар чы гиччи яшлар.

Абзарда ойнай, чаба,
Бирче атыла, авнай.
Олар чы гиччи яшлар,
Олар бир-бирин англай!

Шейит-Ханум Алишева

Авулум, юртум, шагъарым

Башмат Атаев

КЪУМУКЪ ТЮЗ

Къумукъ тюзню еси, тюрлендиривчю, жанландырывчусу къумукъ халкъны келпетин генгешдирип суратламакъ муратда таварих китап язмагъа гиришдим. Уллулардан эшитгенимни, яшда гѳргенимни, эс тапгъанда охугъанымны, гъакъылбалыкъ болгъанда ахтаргъанымны, тапгъанымны кюрчюсюнде язагъан бу асарыма терен ахтарывчу алим асаргъа йимик тюгюл, тарихге байлавлу хабарланы таварихлени жыйымына йимик янашаман.

Кавказ тавланы темиркъазыкъ этеклерине шерели белдав тартгъандай созулгъан уллу ёл, барусу бек Дербентден гелсе – Гюнтувушда, айланып акгъан ана Терекден гелсе – Гюнбатышда, боз ювшанлы тав тюп аркъаланы

да, дарайдай сари къайыр ягъалы Каспийни де арасындагъы тюз авлакгъа чыгъа.

Бырынгъы девюрлерде «чилле» яда «шагъ»; орта асруларда «анжи» яда «солтан»; янгы заманда «киназ» яда «орус» деп белгилене гелген шо ёл, энни «Ростов-Баку» трассагъа айлангъан. Ондан барагъанлар эки якъда яшыл биченликлени, терекли ва юзюм борлалы

Ишарты

Къарабугъент

Башлыгент

Тёбен Къазаныш

бавланы, туташгъан тарлавланы, оларда буса алтын тюз къылчыкълы будайланы, «къувлуйгъан лепекели» гъабижайланы, бахча емишлени гёре.

Нап батагъаны челтирли чарлакълары да, заводланы уьтюрюк тюнъюлюк-лери де, ер бавурлап ятагъан сув, газ быргъылар да оланы тергевюн тарта.

Уллу ёлгъа къаравул нартлардай токътагъан Салатав. Оьгюзтав, Сарихум, Таргъутав, Эльдама, Избербаш сыртлар да оьтегенлени оьктем къаршылай.

Гёз алагъан чакъы ерни къуршагъан сув гюрени уфукъда кёкню гюмезине урунгъан «асси» денгизибизни югюрюк толкъунлары олагъа къол силлейгендей чалкъына, акъ гёбюк чача туруп ягъагъа етишип, къайыргъа синге. Эливдей уллу тюз авлакъланы бир-бир бойларыны топурагъын «терисиндей тасма тилгендей» гесип тёбен агъагъан оьзенлер къаркъарагъа яйылагъан къан тамурлагъа ошай. Йыл боюнда сувлары чынытгъыдай аз бола буса да, ташыгъанда яр бетли яда къаялы ягъларына сыймай, эрневюнден ташлайгъан, хасиятларына гёре: Терик, Солакъ, Яхсайсув, Ямансув, Ярыкъсув, Акъташ, Шура оьзен, Манас оьзен, Уллу чай, Гъамри оьзен деп атлар тагъылгъан.

Трассаны боюнда Хасавюрт, Къызылюрт, Магъачкъала, Каспийск, Избербаш шагъарлар, Хамавюрт, Эндирей, Уьчгент, Къоркъмаскъала, Таргъу,

Таргъу

Уллубийаул, Къаягент, Башлыгент йимик уллу юртлар да бар.

Мен тувгъан, оьсген ва оьзюнде яшайгъан аявлу элимни тыш келпети аслу гъалда шулай. Огъар: «Къумукъ тюз» деп айтыла. Ону бир боюну ортасындан, бириси боюну денгиз ягъласы булан оьтеген темир ёл, янгыз Дагъыстанны халкъларыны къатнавлукъ къуллукъларын кютюп къоймайлы, Закавказье уьлкелери булан тыгъыс байлавлугъун да болдура.

* * *

Баммат Атаев «Къумукъ тюз» деп макъала язгъанлы хыйлы йыллар гетди. Биз «Авулум, юртум, шагъарым» деп ат да салып янгы рубрика ачгъанда, редакцияны тилевюне гёре язылгъан эди. Ятгъан ери ярыкъ болсун, Баммат да гетди яшавдан, алмашынывлар да бар. Оьзюню оюн айтма сюегенлер бар буса, языгъыз.

«Къарчыгъаны» архивинден.

Наби Саммурзаев
МАКТАПЛАЫ ЁЛДАШГЫ
ЭКИ СӨЗ

Талашма, ябушма охувчу.
Опурагъынгны тозма,
Мактабынгны низамын сакъла.
Гъатынгдан озма!

Охув алагъожаларынг,
Тас этмей сакъла гъаман.
Уйге берген дарслагъа
Къоймай къара гъар заман.

Вёре-вёре хуйландырма
Мактаплы ёлдашынгны.
Тыгъырыкъ гезевчюлеге,
Вёре, къошма башынгны.

Жумада бир керен кирип,
Оьсдюрге тырнакъларынгны,
Насгъа, шакъыгъа бояма
Къолларынг, бармакъларынгны.

Тёшегингден турмакъ булан
Жувун, тара башынгны,
Гъар-бир затынг гъазир этип
Сонг ашарсан ашынгны.

Гече тез ят, эртен тез тур,
Дарсларынгны гъазир эт,
Къайнашдырмай учителни
Заманында дарсгъа ет.

Эртен уйден гелегенде
Китапларынг унутма,
Вёре, йыртма тептерлеринг,
Китапны да нас тутма!

Орам булан барагъанда
Саламат юрю ёлунгда.
Арив гъалда низамлы тут
Китапларынг къолунгда.

Къумукъ театрга 90 йыл битди

Уый ишлеген

балта эшик артда

къалсынмы?

Абдулкъадир
Абдулламинов

XX-нчы асруну башында бизин адабият ярыкъландырывчулукъ идеялагъа бойсынып, къайнап оьсюп, Абусупиян апендибизни ва М.-М. Мавраевни къайратлы гъаракаты булан кеп басма китаплар, усул жаид деп айтылагъан янгы охув къайдалар чыгыш турагъан заманларда, бизин маданиятгъа Европаларда

барындан берли оьсюп гелген театр инчесаниятны етишмейгени гъис этилген. Шону англагъан ва ойлашгъан, адабиятгъа, музыкагъа гъаваслы Дагъыстан полкнун офицери Темирболат Бийболатов 1910-нчу йылда Темирханшурада къумукълардан (Гъажи Алхасов ва Мурза Темирхановлар), дежиклерден (къумукъ-азербайжан къатыш), азербайжанлардан (Абдулжаппар, Амирарслан Алискеровлар, Гъусейн Абдуллаев ва б.) театр кружогун къургъан.

Олар къумукъ тилде азербайжан тилден гечюрюлген «Девюрню пегълеваны», «О болмажакъ бу болсун», «Эки чуду», «Хор-хор» деген сатира пьесалар булан янаша «Абдулгъамит Солтанны девюрю» деген тарихи пьесаны да салгъан.

Бу кружок 1914-нчу йылны орталарына ерли ишлеп, Т. Бийболатовну давгъа гетивю булан токъталгъан.

Миллет учун театрны тарыгъын англап, 1916 йылда З. Батырмурзаев ва С.С. Къазбеков Хасавюртда «Тангчолпан» деген адабият-театр кружогун къуруп иш гёрме башлагъан. Олар Хасавюртда, ону айланасындагъы юртларда эсги яшав къайдалагъа къаршы бакъдырылгъан «Мадрасагъа молла гелген», «Моллалагъа ачувгъа» деген пьесаларын гёрсетген.

Озюню баш мурады – театр яратывгъа гъасиретлиги, 1917-нчи йылда, февраль инкъылапдан сонг, къанлы-селли давлардан къачып, уьч айны узагъына бузулгъан гъукуматны къыйын ёлларындан оьтюп, гъаран балагъгъа июнь айда уьюне къайтгъан Темирболат июль айда Темирханшурада «Бусурманланы театр-адабият жамиятын» къургъаны шагъатлыкъ эте. Шо жамият шагъарда яшайгъан интеллигентлерден ясалгъан. Огъар къуршагъанлардан С.-С. Къазбеков, З. Батырмурзаев, Гъ. Алхасов, Р. Рагъимов,

А. Эльдаров, Р. Къайитбеков ва олай нечелер болгъан. Темирболат шо жамиятны председатели этилип сайлангъан.

«Жамият» оъзюню алдында токътагъан, ярыкъландырывчулукъгъа байлавлу уллу милли борчланы кютмек учун «Тангчолпан» деген журналны чыгъарма башлагъан. Журналны харж булан таъмин этмек мурат булан Темирболат тизив атлары булангъы пайтонун сатгъан. Ол журналны нашири (издатель) ва биринчи баш мугъарирриси (редактор) болгъан.

Ёлдашлары булан журналда тарихге, ана тилге, мактапгъа, сабанчылыкъгъа, сиясатгъа байлаву масалаланы чече туруп, Темирболат бир вакътини ичинде оъзю яратгъан адабият – драма кружокну ишин юрютген. Ол ёлдашлары булан бирликде азербайжан, орус авторланы пьесаларын къумукълашдырып сагънагъа салгъан. Шоланы арасында алда салынгъан «Эки чуду», «Хор-хор», Гь. Жавитни «Марал», У. Гъажибековну «Аршын мал алан», К. Асхарны «Бизин шагъарны сырлары», А. Чеховну «Аюв», белгисиз авторланы «Ким гюнагълы», «Абул Улла» ва шолай башгъалары.

Шо заманларда атлары алда эгерилген З. Батырмурзаевни пьесалары да салынгъан. «Даниялбек» деген янгы пьесасын салма заман етишмей къалгъан. Темирболат оъзюню «Шамиль», «Стенька Разин» деген гиччи пьесаларын да салгъан.

Бу юрюлюп турагъан жанлы гъаракат 1918-нчи йылны орталарында ватандаш дав башланып токъталгъан.

Совет гъукумат токъташдырылгъан сонг Темирболат оъзюню гъаракатын янгыдан башлама урунгъанда, ол акъ офицер болгъан деп, 1920 йылда туснакъ этилип, Ниж-

ний Новгородгъа сюрдюн этилген. Тек арадан заман гетип, ол негъакъ тутулгъан деп, Ж. Къоркъмасовну кёмеги булан къайтарылгъан. 1923-нчю йылла ол Буйнакск шагъарда «Дом красного горца» деген идрагъа ёлбашчылыкъ этип, янгыдан театр кружокну да къуруп чалышма башлагъан. Шо заман ол белгисиз авторну «Ач хариплер» деген, театр язывчу Бурнашны «Дагъир-Зугъра» деген пьесасын ва олай оъзгелерин салгъан.

1925–1926 йылларда милли театрны къурмакъ мурат булан Дагъыстан гъукуматы театр техникумну къурма башлагъан. Огъар ёлбашчылыкъ этме о замангъы наркомпрос Алибек Тахо-Годи Темирболатгъа тапшуруп, огъар кёмекге орус артистлени – Ленинграддан Н.Т. Шатровну, Бакюден Б.П. Байковну чакъыргъан.

Бу ерде эсде ёкъ ерден янгы четимлик арагъа чыкъгъан. Гелген артистлер къумукъ тилни билмей болгъан, яшлар буса – орус тилни. Оланы бирин бирине англатып болагъан, эки де тилни яхшы билеген биргине бир Темирболат болгъан.

Олар бири биринден билим алып, уйренип чалыша болгъан. Темирболат олардан актёрлукъ пагъмуну сырларын уйренип, олар буса Темирболатдан бизин адатланы, милли къылыкъланы уйрене болгъан.

Техникумгъа алынгъан кёбюсю ата-анасыз, оьксюз къалгъан тюрлю миллетли дагъыстанлылар, кёбюсю къумукълар болгъан.

Шо къыйынлы йылларда Темирболат олагъа атасыдай бавурлу янашгъан. Шогъар Гь. Рустамовну, А. Къурбановну, Гь. Магъаматовну ва оъзгелени эсделиклери шагъатлыкъ эте. Темирболат театр инчесаниятны сырларын яшавгъа уллу усталыкъ булан сингдире гелген.

*(Фаъида – пайдалы мағлумат, Абусупиян Акаевны
«Пайхаммарны ёлу булан» деген китабындан)*

Фаъида. Бизин жағбиллер китап къарамагъа уйренген тюгюллер. Китапгъа бир къарап чыкъмакъ таман деп гъисап эте буса ярай. Китапгъа бир керен къарап чыкъмакъ булан, гъеч гиши алим болгъаны ёкъ. Китапгъа чола тийген сайын къарап, бир гиши бир зат сораса, шол китапда бар буса – «бар» деп, ёкъ буса «ёкъ» деп айтып билеген кюйде такрар этмеге герек. Шолай билсе, шол заман иш башгъача бола.

Китапны башындан башлап бир ягъадан къарамагъа герек. Ортадан къараса, маънасы билинмейген сёзлер алъякъда баян этилген бола.

Фаъида. Гиши гъайванлыкъдан чыкъмакъ – уьч башгъа керен болур. Аввалгъынчысы, гъайван болуп къалмай, инсан болмакъ булан болур. Экинчиси, жагъил болуп къалмай, алим болмакъ болур булан. Уьчюнчюсю – «гъикмат», «гъайъат», «жагърапия», «таварих» деп дёрт илму бар – шоланы билмек болур.

Шолай болгъан сонг, шо дёрт де илмуну билмеген алим – инсанлыкъны уьчюнчю даражасына чыкъмагъан бола.

Алим – билимли, маърипатлы болмакъ деген маънада.

Гъикмат – физика, гъайъат – астрономия, жагърапия – география.

Таварих – история.

Ажамчадан гёчюрген Гъасан Оразаев

АНВАР ТЪАЖИЕВ,
ДАГЪЫСТАННЫ ХАЛКЪ
ШАИРИ

АЙТЫВЛАР

Атланы чы
Ат болмагъы тайдандыр,
Аталаны
Асил сёзю къайдандыр.
Ата юртгъа
Арт береген уланны
Абатлангъан сайын

Башы айланыр.

Ата юрта – ата къол,
Ата юртгъа тарта ёл.
Ата юртунг атланса,
Арасында сен де бол.

КЪЫЛЫЧ БУЛАН ОРАКЪ

Бир къынгыр къылыч,
Къында турагъан,
Оракъны гёрюп,
Огъар сорагъан.

– Мен де къынгырман,
Сен де къынгырсан,
Мен де гесемен,
Сен де гесесен.

Экибизни де
Билей бир ташгъа,
Бир-бирибизден
Айт, небиз башгъа?

Гюмюш тишлерин
Иржайтып оракъ,
Къылычгъа къарап
Айтгъан астаракъ.

– Дюр, мен гесемен,
Сен де гесесен,
Сен баш гесесен,
Мен аш гесемен.

Сен халкъ тарлавун
Сакълайсан къоруп,

Мен ону халкъгъа
Беремен оруп.

Бир-бирибизни
Ягъын тутабыз,
Бирге ябушуп,
Бирге утабыз.

Болатыбыз бир,
Атыбыз башгъа,
Шону учун бизин
Билей бир ташгъа.

Танкъ-тункъ тавушу
Тавну тешеген,
Темир чёкючдюр
Бизин ишлеген.

Юлдузлар бизин
Хоншубуз гюндей,
Дослугъубузну
Безейген гюлдей.

Душманлар нагагъ
Этсе хиптилик,
Табылмай къалмас
Бизде иттилик!

Хоншу халкъларыбызны адабиятындан

КЪАЗИКЪУМУКЪЛУ ЯШЛАР УЧУН
ЯЗГЪАН ШАИР НУРАТТИН ЮСУЛОВНУ

90-ЙЫЛЛЫГЪЫНА

КЪОЙЧУНУ УЬЮ

Уйлер бола кѣп тюрлю –
Эрши де, айбатлы да,
Эки терезели де,
Он эки къабатлы да.

Тек къойчуну уьуне
Ошамагъан бири де.
Ону таш, не аркъалыкъ
Ёкъ салынгъан ери де.

Акъ чапмагъа да тюшмей,
Къарын кюреп шо уйге...
Тынглап турсанг да башъел
Тынмай эшеген кюйге.

Тек янгур явуп къалса,
Тав башны булут ябып,
Къойчу чачал уьунде
Икълыкъ да бола табып.

Шо уйге бир тамычы
Оьтмежегин де билип,
Яллав яйда ол уьюн
Юрюй иргъакъгъа илип.

Къар явса да къайырмай,
Къулагъына гирмей гьеч.

Ямучусунда исси
Янмаса да темир печ.

Онгъан ямучусуз ол
Инженер эди нече?!
Ястыкъ – о, налча да дюр,
Ювургъан да дюр гече.

Эсги ямучусуз ол
Болмай яшавун кюйлеп,
Сиривню арты булан
Юрюр эди уй суйреп.

Къолтугъунда тѣшегин,
Ястыгъын да ол ташып,
Гъар гезик де уй къуруп,
Къалажакъ эди шашып.

... Барыгъыз да билсин деп,
Оьзюм язгъан багъышлап,
Къойчуну авлакъ уьюн
Йырым турсун алгъышлап.

Къайда чабасан, а яш?

- Атны йимик сен ёртуп,
Къайда чабасан, а яш?
- Алгъасайман атама
Алып бармагъа тюш аш.
- Сен магъа сырынг ач да,
Атанг къайда къарагъан?
- Сокъмакъ битеген ерде
Тавгъа багъып барагъан.
- Айт мекен къайсы якъда
Сиз ёлукъма герекни.
- Шонда бир къозу ята
Салкъынында терекни.
- Шо къозу ятгъан не ер?
Токътама жавап тапмай...
- Къошулуп эки итге
Шонда бир кюлай гъаплай!
- Шо итлер къайда гъаплай?
Айт магъа тез шо гъакъда.
- Бек ачувлу бёрюлер
Улуп турагъан якъда.
- Бёрюлер, дагъы сораман.
- Шо якъгъа мен атама
Тюш аш алып бараман!

*Къумукъ тилге таржума
этген Насрулла Байболатов.*

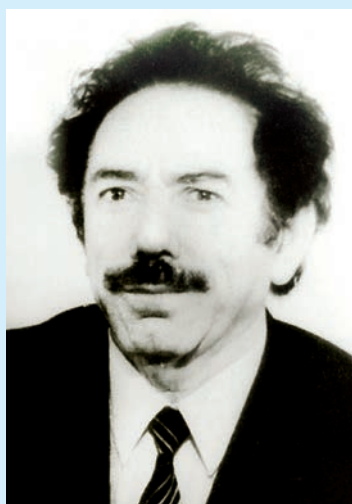

Ибрагым Хамав Бамматулини

90-йыллыгына!

Яхшы хах болду-яман тах болду

Бу айтывну алда эсгерген эдик. Къысгъача шулай: «Гъей яхшы къумукъ уланлар! Ва къызлар! Сиз хах болуп, хантав болуп турмагъыз. Уяв болуп, эки якъгъа тынглагъыз. Къумукъ халкъгъа тах болмагъа сюеген нечесе бар ичли, тышлы яманлар. Вёре белсен, вёре талпын, вёре сакъ!

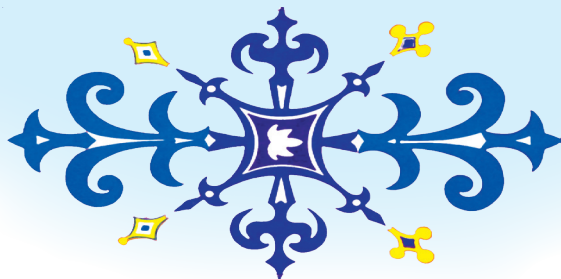
(вавилонлар), къыпчакълар, хазарлар.

Амма къысматы къынгыр гелмегинден, кёп керенлер къумукъ халкъгъа къарагюнлер къоба. Вагъши чапгынчы асгерлер токътавсуз ябурула. Къанлы давларда топуракъ тар бола, халкъны санаву да кемий. Амма къыйтып-къайтып оър бола гелген бизин

Къумукъ халкъны кёп минг йыллыкъ сыйлы тарихи бар, адилли, къудратлы Къумукъ пачалыкъ болуп, Къумукъ шавхаллыкъ болуп да биз кёп минг йыллар, кёп юз йыллар яшагъанбыз. Илмуну, къылыкъны, динни де дюнъягъа къумукъланы ата-бабалары багъышлагъан. Ата-бабалар: шамъердлер (шумерлер), бабалонлар

сыйлы Къумукъ пачалыкъ. Иранлы шагълагъа, араплы халифлеге, монголлу ханлагъа, орус пачагъа, генераллагъа къаршы минг йыллар дав этип гелген бизин макътавлу ата-бабалар.

Унутулгъан тарихлени биз къайтара тувдурабыз. Сиз буса, муталимлер, шо тарихге яхшы кюйде ес болмагъа герексиз.

Майчыракълар ва ой чыракълар

Таш халкъланы адабияты «Робинзон Крузо», «Капитан Грантны», «Он беш йыллыкъ капитан», «Байлыкъланы атаву!» «Уьч мушкетердагъы» Д' Артаньян ва ону шат, кьоччакъ кьурдашлары. Виктор Гюгону «Гьаман кюлеп турагъан адамы» яшланы гьакъылларына салып кьойгъан пелекет! Яйны гечеси. Кьурдашлары да булан бир нече бавгъа чапгъын да этип, яда «кьачакъ» ойнай туруп табанлары кьызгъан сонг, талгъан ва насипли гьалында, Билгамиш уьйге гелип ятгъан.

Тах. Багъалы материаллардан чебер кюйде этилген, оз заманында сукъланар йимик багъалы, гьали буса тавшалгъан, эсги болгъан, амма уьйренишли ва суюкюмлю тешек, ювургъан. Отбашны уьстюндеги тавханадагъы чыракъны мелтеси бурулгъан. Башлыкъда емишлер, кьолда «Башсыз атлы» деген китап. Ярыкъны бек чыгъарма ярамай. Шо саялы сатырлагъа бир аз тикленмеге тюше. Болса да, орусча уютный дегенлей, юрекке балгъамлы бир гьал чы дюр.

Амма кек тешилген йимик ява буса. Айрокъда жумалар булангъы гюзгю янгурлар тутгъан буса? Пурхадан шарыллап тамчылар тама буса? Оланы тюбюне кьазан, ашлав, сукара салынгъан буса? Китапгъа сама чачырамай тургъай эди деп, жанынгны увучунга алып тура бусанг?

– Тамп! Тамп! Тамп! Шамп! Шамп!

Амма, насипге, гечелени кьбюсю – янгурсуз.

Китапланы япыракълары онгдан солгъа гёче, гёче...

Бир япыракъны къалынлыгъы не болсун. Амма, къошула, къошула туруп, къалын болуп гете.

Муна, китап орта бойгъа ювукъ болду. Муна – орта бой. Муна ортадан оьтдю.

Огъ, эливаш, ер-еринде агъвлатланы гёрсетеген суратлар буса не тизив бола дагъы! Гъали бир он-он беш япыракъдан сурат гележекни Билгамиш биле. Аласкъуласдан гёрген. Амма яхшы кюйде къарап англамагъа оьзюне мюгълет бермеген. Шо япыракъгъа охула туруп етишгенде къараса яхшы.

Гъали етди, дагъы етди. Эки янын яхшы къысыдырып, герти дюньядан гетип, хыял дюньягъа чомулмагъа талпына.

Ачып къарамаймы экен? Ярамай. Чыдама герек. Ягъны чыныкъдырма герек. Чыдап болмаса, оьзюнден гёнгю чыгъажакъ.

Китапны орта бою. Муна бир сурат чыкъды! Табанчалар булан савутлангъан, генг опуракъ гийген эргишилер, бетлерин де болатдай этип олтургъанлар, ички иче туруп карт ойнайлар. Булар яман адамлар. Буланы артындан бир къоччакъ улан тюшген. Булар нечакъы савутлангъан буса да, нечакъы санав якъдан артыкъ буса да, ол къоччакъ улан буланы эбинден гележек. Тюбюнде «Карт оюнгъа къызышмакъдан заманы гетегени билинмей» деп язылгъан. Охувгъа къызышып, Билгамиш де билмей заманны гетегенин.

Амма уйдегилер заманны гетегенин де, чыракъдагъы напны битегенин де нече де яхшы биле. Олар нечакъы да чыдай. Гъеч амал буса, къояжакъ эди. Тек нап булан масхара этмеге болмайлар. Нап къыт. Бу масхара аш булангъы масхарадан кем тюгюл. Билгамиш чи дагъы да бек къайтарып чыракъны, зылцын ярыкъгъа охума да рази.

– Таман! – деген буйрукъ ахырда дагъы гери урулмас йимик бериле.

Къыргъа чыгъып, ай ярыкъгъа ким охуйсан. Амма, эливаш, ай ярыкъ, нечакъы айтса да, ай ярыкъдыр. Бираз гючю етишмей.

Къарангы уйде къалып, китапны салгъан сонг, гёзге юху гелгенче, Билгамиш хыяллаша. Огъ, мен сигъручу болса эдим. Адамлагъа этегеним не болар эди? Озокъда, биринчилей токътавсуз агъып турагъан кран болдурар эдим. Ондан не агъар эди? Озокъда, ондан нап агъар эди, нап! Ала, ала халкъ – битмей! Ала, ала – битмей. Озокъда, оьзюме де алар эдим. Якъ чыракъны да, чыгъар мелтесин де толу кюйде, оху нечакъы сюе бусанг да!

Сюйген заманда, сюйген чакъы ярыкъ якъмагъа имканлыкъ ва ихтияр – ювукъ арада оьзю етежек муратланы арасында лап багъалысы деп Билгамиш муна шу яхшылыкъны санажакъ. Амма огъар гъали де нечакъы бар! Гъали де дав болажакъ!

Гъислилик, хыялчылыкъ, ойчулукъ сингип тамурлашгъан табиат. Китап охумагъданмы, яда терсине, китап охумагъа ойчу, хыялчы табиат борчлу этеми? Бу психология ва философия маънасы булангъы масъала. Билгамишни уьлгюсю шулай эди: гъислилик, ойчулукъ – тувмадан. Китап охумагъа шу гюч талпындыра адамны. О гюч биринчи, китап экинчи ерде.

Гечелер сынгъынча – озув, танглар къатгъынча – охув. Оху къайда? Ону кюю къыйынлаша. Себеби китаплагъа гъаваслыкъмы? Аслусу шолай. Амма нерваланы ва юрекни тетиклери де сес берме башлагъан болгъан.

Гертилей, ашны орнуна да китап, юхуну орнуна да – шо.

Гиччи заманында берли атасыны уллу библиотекасын савлай охуп

чыкыгъан. Бир-бир уллу язывчуланы биографиясындан шулай маълуматлар билип, Билгамиш тамаша ажайып блогъан эди. Амма лап шо насип озюню пайына да тюшгенликни ол сонг-сонг тюгюл эс этмеди. Ону библиотекасы да шолай уллу эди. Атасыныки болмаса, халкъныки, юртнуки, не башгъа.

Эливаш, бираз алдын болгъан буса, ол демократ ярыкъландырывчу Адилгерейни библиотекасын да озюне мюлк этежек эди. О да башгъа тюгюл, о да ата малы йимик. Адилгерейлер де, Абдурагъманлар да хоншулар ва ювукълар.

Амма о замангъа Адилгерейни библиотекасы ёкъ болуп битген эди. Билгамишни эсинде бир уллу юк автомашин бар. Шо юртгъа биринчи гелген автомашин болгъан буса ярай. Ёммакъда йимик гъаран уллу гёрюнгени де Билгамиш озю гиччи экенге болма герек. Машини кузову китаплардан толгъан. Тизилип-тизилип тюгюл, къучакъ-къучакъ этип, ташлап-ташлап юклегенлер. Машин юртну уллу орамы булан Темиркъазыкъгъа багып тербенди. Адилгерейни библиотекасын шагъаргъа ташыйлар.

Сонг дагъы да булай сурат. Орамда, ерде къалгъан китап-кагъызны жыйып, Жанатлы деген къаравулчу, биревлени буйругъу булан, яллата. Очарны ортасында шат кюйде яллайгъан от. Жанатлы сенеге булан, этегин, ягъасын жыйып, устюне чююре. Ялын бираз заман гюнгюрт болуп тура, сонг

янгы къурчлукъ булан кёклеге талпына.

Яллап кесев болгъан япыракъланы саппа-сав къалгъанлары бар. Язывлары да бузулмагъан кюйде, еринде.

Билгамиш, увалып, хум-хуват болуп гетмесин деген сакълыкъ булан, шолай сав япыракъланы ва ярты гесеклени алып, накъышлы ва бурмалы гъаран язывлагъа манг болуп, оз-озюн унутгъан йимик болуп къарай. Кагъыз гюйген учун, язывлар шонча да аян кюйде сакълангъан чы. Дагъы да аян гёрюнген йимик.

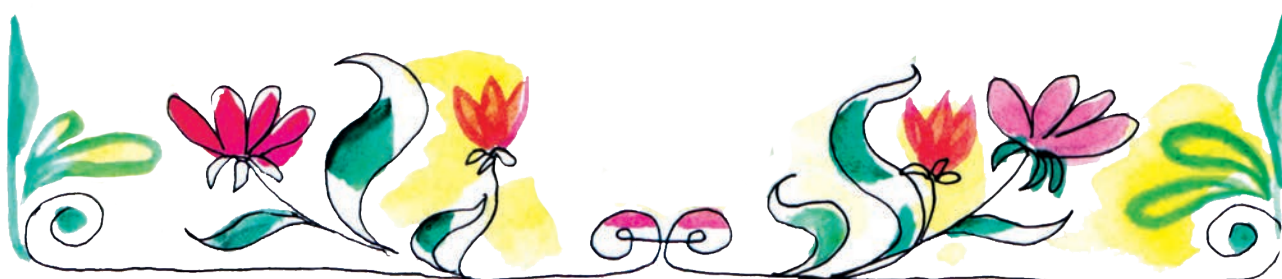
Билгамиш булардан алда болгъан шулай бирдагъы затны эсге гелтирди.

Эртен тез вакъти, янында дёрт йыллыкъ Билгамиш де булан, Абдурагъман очарда. Буланы устюне бир орта бойлу, кёрпе бёркю арив къартгиши гелди. Нюрлю ачыкъ сыпат, дегерек акъ сакълал, хыйлыдан берли янгылыгъы оьтген, бираз тавшалгъан чепкен. Тюкенден алынгъан тюгюл, ерли агъач усталаны бири савгъат этген аса таякъ. Терен гъакъыл, суюкюмлюк, жыйнакълыкъ.

Билгамишни башын сыйпап, ол:

– Бу атангны атын къойгъаны дагъы, Абдурагъман? Яхшы уллу башы бар, – деп кюлемсиреди, – гъакъылы, илмулу адам болуп оьсер йимик белгилери бар. Машаллагъ, машалла!

– Бар, бар, Адилгерей! Сени ёлунга тюшер йимик белгилери бар, – деп Абдурагъман да, Билгамишни сыртына къагъа туруп, кюлемсиреди.

АКЪАЙ АКЪАЕВ

Чечеген

ЁММОКЪЛОП

Азиз ана тилинде
Бир сёз бар балдан татли.
Татлиликде тенг гелмес
Озьюне шербет, баъли...
Сен дагъы да эсге ал:
О сёз эки бувунлу.
Башлапгъы бувуну «б а л».
Билмеймисенг, сора чы
Баласы бар анагъа.
Ол да билмесе, сора
Алфавитдеги «а»-гъа.

Ичиндеги уьч тели
Бир токътамай атыла,
Къулагъын буруп-буруп,
Ишлетип къойса къуруп,
Шогъар сав дюнъя шагъат,
Шону аты да... .

Ачлыкъдан азыгъына
Тор сала азыгъына.
Азыгъы – сюрюжибин,
Къонгузакъ, хурт, гёбелек;
Тору – силегейинден
Эшип этген гёк элек.

АЛАМАТНЫҢ АЛАМЫ!

Гъали сизге Марьям (6 йыл) ва Али (5 йыл) Суньяновлар этген суратланы гёрсетебиз! Сурат этип бажарагъан яшланы да суратларын бизге йиберибиз!

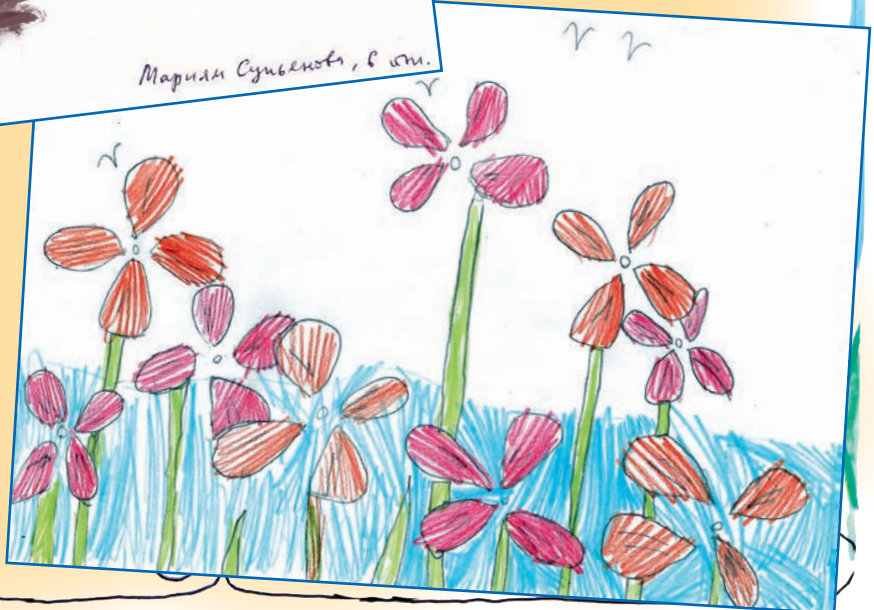
Яблоня
Али Сулейманов 4

М. Сулейманова
6 кл.

Мария Сулейманова, 6 кл.

КЪАШГЪА

Танг вакътиде янгы уянгъан Солтан абзарда шат тавушлар эшитди. Уллатаасыны абасына: «Хайырлы болсун», – деген сёзлерин эшитгенде, къозлама турагъан гамиши къутулгъандыр деп ёрады. Шолай болуп да чыкъды.

– Солтан, турмаймысан? – деп, уллатасы булар турагъан уйге багъып аваз этди.

Гамишлени эртен туваргъа гъайдама уйренген Солтан тез гийинме урунду.

– Къатын, уллу гамиш къозласа баласын Солтангъа тапшурма нюдюр этген эдик. Гёрсет огъар да гёдегин, – деди.

Юхусуранып турагъан Солтан уюнден чыгъып, сёйлене барагъан абасыны артына тюшюп, гъайванлар байланагъан уй артгъа багъып юрюдю.

Буланы уъч гамиши бар эди. Къозлагъаны Солтан бек ушатагъан, гамишлени лап мазаллы ва ювашы болуп чыкъды. Янгы тувгъан баласы анасыны эмчеклерин табып битип, чарчымланып, авзу булан олагъа уруп-уруп иче эди.

– Гъы, къутулдунгму, – деп, абасы гъар даим де йимик гамишине сёйледи. – Не тизив баланг бар, – деп сююнюп: – Тпю, машаллагъ, – деп баласына да тюкюрдю.

Гертелей де, бираз эмчеклени эмип, кююне гелген, устю къуруп да битмеген гёдек шатланып, ойнакълап, артын чююп, къайтып-къайтып эмчеклеге узатыла эди.

– Гъы, маныкъ, сен де уруп-уруп йиберме, ананг къачып гете турмай. Озьюнг де чи шайлы тойгъангъа ошайсан, – деп, абасы янгы тувгъан гёдекге айып этип, муну да оъз тилине уйретме башлагъан эди.

Гёргендокъ гёдекни Солтан да ушатды. Янгы тувуп дюньяны гёргенине сююнегендей маныкъ шат ва къувнакъ эди. Эмчекден бираз айрылып, атылып ойнакълап, къайта анасына багъа эди.

– Муна, Солтан, – деди абасы. – Бу гёдек сеники, гъали энни сен къара бугъар, тарыкъ-герегин эт. Гёресен, мангалайында арив дамгъасы да бар, башгъа гёдеклерден тез айырып билежексен, – деп де къошду.

Дагъы, маныкъны арив этеген шайлы къашгъасы бар эди. Гъар тувгъан балагъа абасы олар тувгъан гюнюю яда айны ат этип тагъагъан кюю бар эди.

– Аба, бугъар не ат къоябыз? – деп сорады яш.

– Сен къой бугъар атны да. Сенсен чи энни муну есси.

– Къашгъа деп къойсакъ ярамайму? – деп бу таклиф этди.

– Неге ярамай?! Нечакъы да арив ат. Энниден тутуп гёдегингни аты – Къашгъа, – деп, аты да токъташдырылды.

Озью айтгъан къабул этилгенге Солтан оъзюгер тюшген гёдекгедей сююндю.

Гамишлени савуп битип абасы:

– Гъы, къулум, балаларын гюренге гийдирейик, тувар гетип къаладыр, – деди.

Солтан абасы булан Къашгъаны ва ону уллу ёлдашларын тебере-тюрте гюренге гийдирме гиришдилер.

– Аба, Къашгъаны анасы булан къоймайбызмы? – деп сорады Солтан.

– Не этейик къююп, къулум. Гёресен чи, баласы эмген, тойгъан. Гече ортада тувгъан буса да ярай. Бугюн къойсакъ, бу чу тангаласында да туварда турма скоймес, уйге къачар, – деди Абасы.

Абасы гъайванланы бойнундагъы аркъанларындан азат этип, Солтангъа кёмеклешип, оланы абзардан гъайдап чыгъарды.

– Гъы, гъайда, къулум. Вёре, тувар гетгенче къарап тур, къозлагъаны баласыны артындан къайтып къаладыр, – деп буварып, улланасы уьч де гамишин гъайдап барагъан Солтанны узатды.

Солтан да, гъайванлар уьйренчик болгъан озлени артындагъы тыгъырыкъдан таба, тувар жыйылагъан уллу орамгъа багъып, оланы артындан юрюдю. Онда буса гъазирине гъайванланы гъайдама гиришген туварчы да табулуп, гамишлерден паракат болуп, Солтан уьюне бакъды.

Давамы бар.

Китан – илму, билим булагъы!

КИТАПЛАНЫ
АЯП САКЪЛАГЪЫЗ!

Китапланы аяп сакълама герек. Неге тюгюл, олар янгыз бизин тюгюл, жележк наслуну да инамлы «къурдашлары». Япыракълары бюрюшген, тавшалгъан, йыртылгъан китапланы гёргенде жаным авруй. Олагъа булай пакарсыз янашса, озокъда, китапланы «оьмюрю» къысгъа болар. Шолай болгъанны сюймей бусагъыз, тюпдеги насигъатланы эсигизде сакълагъыз.

Охуйгъан китабыгъызны уьстюне кагъыз яда клеёнка тутугъуз (олар тюкенлерде сатыла)...

Китапханадан алынгъан китаплагъа кагъыз тутмагъа тюшмей, неге тюгюл оланы озгге китаплардан айыр-

магъа, танымагъа къыйын болажакъ. Арив жылтлар гёрюнмейген болуп къалажакъ. Китапханадан алынгъан китапланы уьстюне газет яда кагъыз охуйгъан вакътигизде тутмагъа ярай. Къырда янгур яда къар явагъанда китапланы папкагъа салса яхшы.

Китапны тахчадан алгъандокъ, ону арасына, китапны тарыкълы бетин белгилеп къоймакъ учун, къалын кагъыз яда гён гесек салыгъыз...

Китаплар гъаваны кёп сюе. Олар сакъланагъан шкафланы, такъчаланы эшиклерин ачып, гъава гийиригиз. Бавукълукъну китаплар ушатмай. Уьйню жъягъанда такъчадагъы китапланы за-

манда бир кзуру чюпюрек булан яда пылесос булан тазалама унутмагъыз. Сонг да, китапланы гюнню шавласы тиймейген ерде сакъласа яхшы. Эгер китапны жылты нас болгъан буса, ону, нашатырный спирт булан тазалап, кзурума кююп, сонг кзуру чюпюрек булан ишыма тюше.

Крахмалны кзурума кююп, йымышакъ чюпюрек булан сибиригиз. Шакъы ёлакълар тийген бетлени, водородну перекиси булан тазалап, сонг бавукъ чюпюрек булан ишыгъыз. Сонг япыракъны уьстюне ва тюбюне 2-3 бюкленген сув алагъан кагъыз салып кзурутугъуз.

Йыртылгъан бетлени, жылтны клей булан ярашдырып бажарылмаса, янгы жылт этме берме тюше.

Китапны нас кюоллар булан тутмагъа ярамай.

Китапны бетлерин ачагъанда, бармакъларыгъызгъа тюкюрюк тийдирме-

гиз. Шолай этсе, китапны бетлери ёлакълар бола.

Китапны оьрдеги онг мююшюнден таба ачмагъа герек, неге тюгюл де тюпдеги мююшеде гъар бетни номери салына.

Китапны мююшлерин бюклемеге ярамай, неге тюгюл де ону бетлери бюрюше.

Китапны охумагъа олтурагъанда, кюолларыгъызны жувугъуз.

Китапны столну артында олтуруп охумагъа герек. Стол таза ва кзуру болмагъа герек. Шону да тергегиз. Ятып охумагъа ярамай, гёзлеригиз тез бузулар, башыгъызны бек энкейтмегиз. Китапны да, гёзлеригизни де арасы 30 сантиметрден аз болмагъа тюшмей. Ярыкъ оьрден таба яда сол якъдан гелмеге герек. Осал ярыкъ бар ерде китап охумагъыз.

Шейит-Ханумну таржумасы.

Шагмат оюнну гиччи устасы

Яшлар гъар къайсы устыюнюкге де, яшавундагъы гѳрмекли оърлюклеге де негъакъ ерден, бирден-эки етишип къалмай. Оланы устыюнюклери оърлер учун тийишли шартлар ва имканлыкълар яратмагъа белсенип чалышагъанланы гъар гюнюк гъаракатыны натижасы болуп токътай.

Шо гъакъда айта туруп, халкъара даражалы гроссмейстери, ДР-ни ат къазангъан тренери Жакай Жакаевни шагмат школасында яшлар булан иш юрютовге къуршалгъан спортчулар оърлени касбу борчларына жаваплы янашагъанын эсгермеге тюше. Олар барысы да бир йимик кѳп йылланы узагъында топлангъан сынаву булан пайдаланып, яшланы шагмат оюнда даражасын артдырмагъа къастын болдура. Шо школагъа юрюйген яшлар да янгыз бизин республикада тюгюл, уълкени оърчевюнде ва ондан тышда да оъртерилеген ярышларда мердешли кюйде алдынлы ерлени алып гелегени мунда иш етдирикли юрюлегенин исбатлай. Алдагъы гюнюлдерде оъртерилген ярышланы барышында да яшлар шагмат оюнда оърлени бажарывлугъу булан бирге усталыгъын да малим этди.

Шо ярышланы алдынлыларыны арасында Жанболат Жанболатов да бар. Ол оърю 2015-нчи йылда Магъачкъалада тувса да, атасыны маканы Эрпели юрт гъисаплана. Яшланы тюгюл, уллуланы да тувулунгъан шартлардан тюзевлю гъасил чыгъарып, чалтлыкъда иш гѳрмеге уърретегенден къайры да, оърю булан машгъул болагъанланы гъакъыл даражасын артдырмагъа да болушлукъ этеген шагмат оюнгъа ону атасы муштарлы этген.

Дейгеним, Жанболатны атасы Макъсутдин Жанболатов эсгерилген шагмат школада тренер гъисапда ишлейгени хыйлы йыллар бола.

Ол гъар яшгъа да гъайлы янашып, юрегине элтеген ёлланы табып биле. Бир де къоьдурувсуз

айтгъанда, ол яшлагъа насигъатчы да, бирче ой къурагъан къурдашы да болуп биле. Чинкдеси, яшлар булан кютмеге оърюню гѳз алдына тутгъан гъар къайсы ишни де мекенли кюйде юрюте. Ону алдында шагматгъа уърренеген яшлар да шо оюнну сырларына мекенли кюйде тюшюнюп, ярышларда етишеген оърлюклери булан оърлени муаллиmine, насигъатчысына къайтарышын этип, оърюню къастын негъакъ гетмеге къоймай сююндюре. Макъсутдинни оърюню тунгуч авлети уллатасыны аты къоюлгъан уланы Жанболат инг башлап шолай оърюню къасты негъакъ гетмегенге юрек яллыкъны гъислерин тувдура.

Дагъы кюйде болмагъа кюй де ёкъ. Нечик де, ярышларда 100-ге ювукъ яш ортакъчылыкъ этген. Жанболат Жанболатов буса оърюню тенгилерини арасында лап яхшы натижалагъа етишмеге бажаргъан. Ярышланы бары да тиретлеринден устыюню кюйде оърюп, финалгъа чыккыгъан. Финалда да оърю булан тогъа тартгъанланы да утуп, кубокгъа да, багъалы савгъатлагъа да лайыкълы болгъан.

Жанболатны шагмат оюндан оъртерилген ярышлардагъы биринчи устыюнюгю, шексиз кюйде, ол гележекде дагъы да кѳп оърлюклеге етишме болажагъына инамлыкъ тувдура. Мен ойлашагъан кюйде, инг аслусу, шагмат оюн булан машгъул болува да, шу устыюнюгю де оъргъар оърюнде пагъмусуна инаныв гъислени уятдыражакъ.

Мен де гъакъылтѳбе бу къатарбашгъа оърюн тутагъан кююнден де, айтагъан сѳзюнде де, билим алывгъа талпынывундан да эл сукъланардай торайып, оърю умут этеген кюйде яшаву тюзелип гетмекни ёрайман.

Насрулла Байболатов.

СУРАТДА: Ж. Жанболатов оъртерилген ярышлардан сонг Ж. Жакаев булан бирче.

Узалит Асеков

Не герек Дагъы магъа?!

Кёкню гюнеш бийлеген,
Айланам алай ярыкъ.
Айланам ярыкъ буса,
Магъа дагъы не тарыкъ.

Кёгюм десем, кёгюм де
Гюн бою гёммек тюзде.
Магъа дагъы не герек,
Магъа гёк буса уьстде!

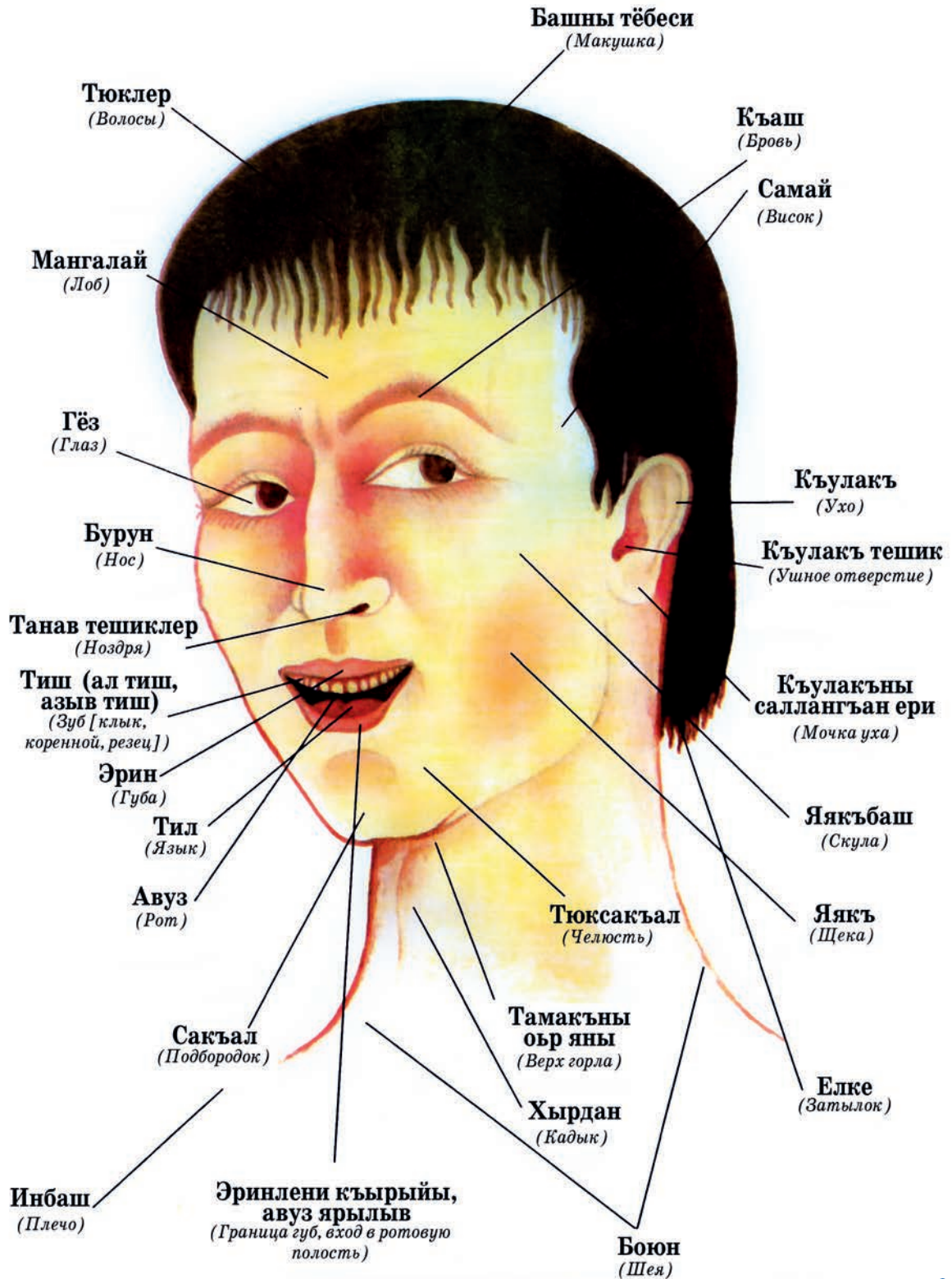
Яшыллыкъгъа яшгъаргъан
Тавум-тюзюм эртерек,
Гёрюнюш гёзел буса,
Дагъы магъа не герек!

Не ариф биз саялы
Бу шыплыкъ дюнъядагъы,
Дюнъя парахат турса,
Не герек магъа дагъы?!

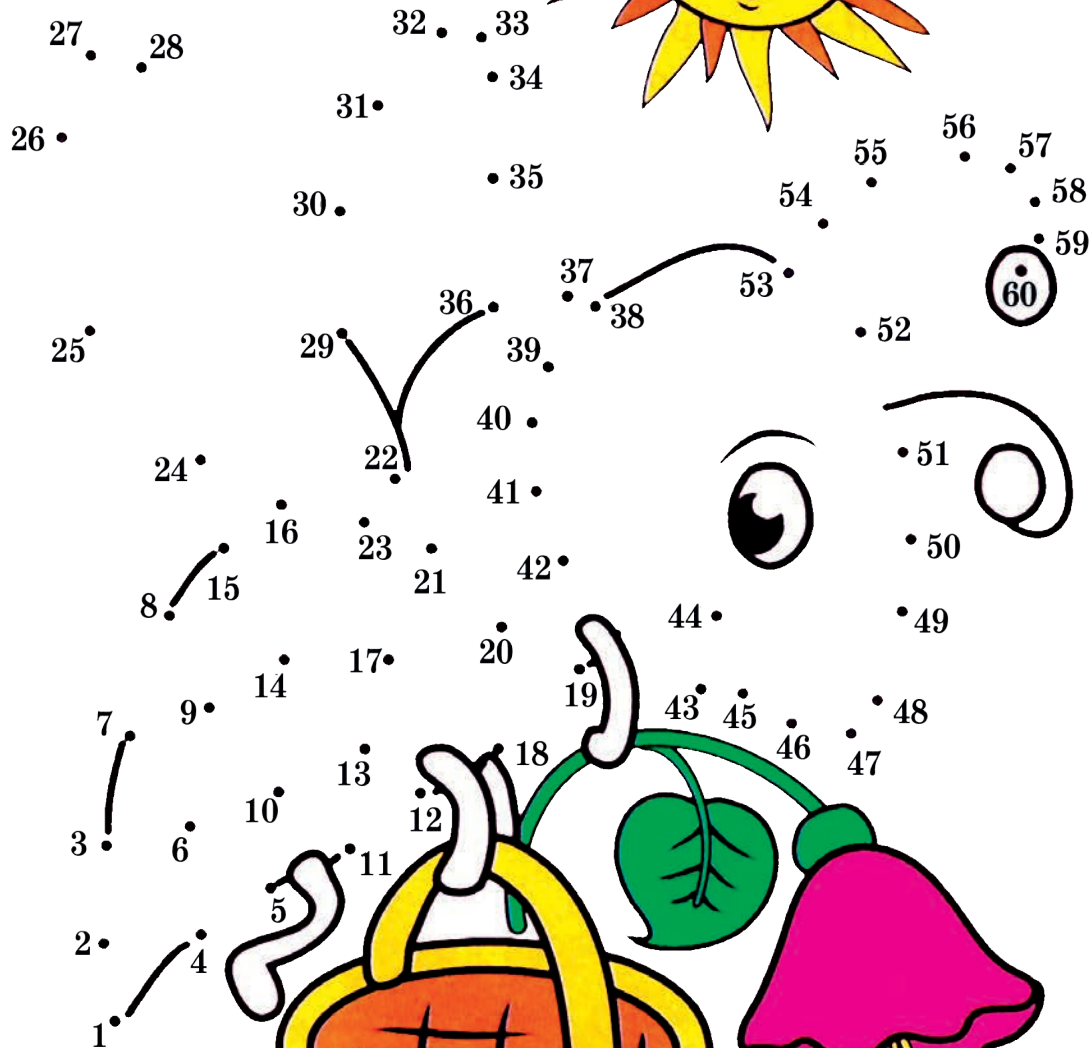
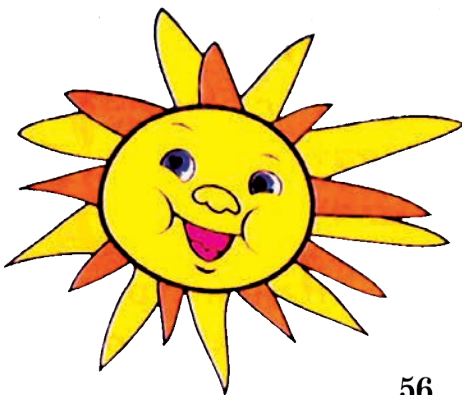
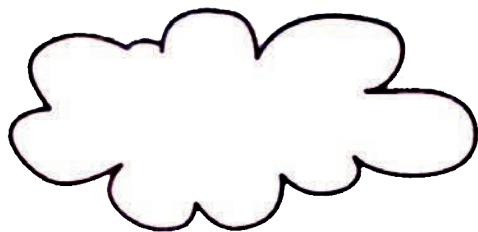
АДАМНЫ САҢЛАРЫ

БАШ (БЕТ ЯНЫ)

Азстар! Изле! Тап!

Авлакыны ва агъачлыкыны уьстюнден зенгирли кьонгурав.
1-нчи санавдан 60-нчуна ерли точкаланы бир-бирине кьошсанг –
кьонгурав чечекни ким тутгьанны билежексен!

Соколёнок

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

4/2021

июль – август

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:

Министерство информации и печати
Республики Дагестан.

Регистрационный номер

серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г. выдан
управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор

М.М. Ахмедов

Редколлегия:

Ш. Алишева (ред. выпуска)

П. Абдуллаева

А. Абдуллатипов

С. Алиев

С. Мамаева

Художественный редактор З. Даганов

Технический редактор Т. Лузина

Художник номера М. Муталлибов

Формат 60x84 1/8.

Бумага офсетная.

Уч. изд. л. 3,15.

Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 26.08.2021 г.

Тираж 1097 экз.

Заказ № 956.

Типография:

ООО «Издательство «Лотос».

Адрес типографии:

367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики Дагестан

«Редакция республиканских литературных

журналов «Соколёнок»

и «Литературный Дагестан»

Адрес редакции и издателя:

367000, РД, г.Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,

на полугодие – ПМ963.

Цена свободная.